मौलिक विचारमाला – 19

अपराधविचार

।।प्रमादकल्लोळ।।

श्रीगुलाबरावमहाराज विरचित पंधराव्या यष्टीतील ग्रंथ

पामर–उपासक–ज्ञानी–भक्त

यांजकडून होणारे अपराध.

1. करुणेने ओथंबलेल्या सद्गुरूंचा जयजयकार असो ! विश्वाचे भूषण, आणि कल्याणाचे भांडार असणाऱ्या आळंदीपती ज्ञानदेवांचा जयजयकार असो !

2.हे गुरो, तुमच्यामुळेच आम्हांला आमच्या अंतरात असणाऱ्या वैऱ्यांची ओळख होईल, त्यामुळे आमच्या हातून

होणाऱ्या चुका टळतील. आणि पुढे होणारे दुःख दूर होईल.

3. सर्वांकडून सामान्यतः होणाऱ्या चुका होऊनये यासाठी तुमच्याच कृपेने निरूपण करतो. तुम्ही जसे माझ्याकडून वदवूनघ्याल, तसेच मी बोलण्यातील कमी अधिक, साधुजनहो, तुम्ही क्षमा करा.

4. सर्व प्रमादांची आश्रयभूमी शेवटी एकच आहे ती म्हणजे अविद्या! हिच्या वेगळ्या अस्तित्वाच्या आभासामुळे जगन्नायक परमेश्वरालाही शक्तिस्वरूप व्हावे लागले.

5. शुद्ध बोधाशिवाय जिला दूर करण्याची शक्ती स्वर्ग, मृत्यु, पाताळ या त्रिभुवनात कोणालाही नाही, तिलाच अविद्या म्हटले जाते.

6. सर्व प्रमादांमध्ये मोठ्ठा आणि मुख्य प्रमाद म्हणजे स्वतःच्या आत्मस्वरूपाचा, विसर पडून विश्वाकार पाहणे, हा होय.

7. या मूलभूतप्रमादाच्या आधारावरच कोट्यावधी अपराध घडत असतात. हे मित्रा, त्यातील काही थोड्या प्रमादोंच यथाशक्ती वर्णन करू.

8. बद्ध, मुमुक्षु आणि मुक्त या तीनही अवस्थांमधे काळानुरूप पुष्कळ अपराध घडत असतात. एवढेच नव्हे तर वैराग्यावाचून मुक्त होणाराचे हातूनही प्रमाद घडत असलेलआढळतात.

9. आधीच बद्ध, त्यातही शास्त्राचे संस्कारही नाहीत अशा पुरुषाने स्वतःच्या सुखासाठी लोकांशी वैरकरणे, हा एक प्रमाद होय.

विषयासक्तांचे प्रमाद

10. विषयासक्त पुरुषांकडून होणारे प्रमाद श्रोत्यांनी सावध होवून ऐकावे.

11. मनामध्ये विषयवासना निर्माण झाल्याबरोबर पत्नीचा आवडीने उपभोग घेतो, पण तिचे पालनपोषण करण्याची जबाबदारी मात्र तिच्या पित्यावर सोपवितो, तो प्रमादी होय.

12. संपत्ती मिळविण्यासाठी जो इतके जीवाचे रान करतो की, स्वतःच्या रोगांकडेही त्याचे लक्ष नसते. मग तेथे पुत्रादिकांकडे तो लक्ष कोठून देणार! तो प्रमादी होय.

13. जो बायकोच्या भावांचे पालन पोषण करतो आणि आपल्या आई वडिलांना मात्र जेवूही घालीत नाही,

अशा पुरुषाची मानसिकताच सर्व प्रमादांचे उत्पत्तिस्थान आहे

14. विषयासक्त लोकोंचदोन प्रकार. एक मूर्ख आणि दुसरा जाणता. यां दोघांचेही प्रमाद नाना प्रकारचे असतात.

15. एखाद्या परमार्थ मार्गावर श्रद्धा ठेवली म्हणून जो वेदवाक्यांचा सुद्धा अनादर करतो आणि केवळ मंत्रवाल्याचे पाय धरतो, तो एक प्रमाद आहे.

16. आपल्या कुळात पूर्वीपासून शिवोपासना असली तरी आपल्या मुलाचा नायटा बरा झाला म्हणून जो मंतरलेला दोरा, गंडा गळ्यात घालतो, तो एक प्रमादीच आहे.

17. आपण स्वतः एकादशी करायची, आणि तान्ह्या बाळाला उपवास म्हणून दूधही पिवू द्यावयचे नाही, हा प्रमादच आहे.

18. साधूचे गुप्त दोष पाहू नये, म्हणून त्यांनी सांगितलेले वेदविरुद्ध वचन ऐकून घेणे, हा एक प्रमादच आहे.

19. आपले शास्त्रविरुद्ध वागणे चुकीचे आहे, याविषयी शास्त्र पाहूनही चूक मान्य न करता रूढीलाच प्रमाण मानतो, तो प्रमाद आहे.

20. आपली आई कजाग आहे, हे जाणत असूनही, आणि ती आपल्या बायकोलाला व्यर्थ छळत आहे, हे पाहूनही, मातृभक्तिमुळे आईला थोडे सुद्धा न बोलणे, हा प्रमादच होय.

21. माझी आज्ञा पाळावी म्हणून पत्नीला देवदर्शनाला जाउ देत नाही.

तसेच उगाचच दुसऱ्यांची निंदा करतो, तो प्रमादी आहे.

22. मनातून जो पूर्ण विरक्त नसूनही अतिथींचा सत्कार करण्यासाठी म्हणून आपल्या कुटुंबाला उपाशी ठेवतो,

आणि आपल्या साधुत्वाबद्दल जो सन्मानाची इच्छा करतो, तो प्रमादी आहे.

23. 'जो ब्रह्म जाणतो तो ब्राह्मण' हेच एक वाक्य उच्चारून, जो ब्राह्मणास योग्य असे कोणतेही कर्म करीत नाही आणि स्वतःच्या देहालाच जो ब्राह्मण मानतो, तो प्रमादीच आहे.

24. मनात कामभावना जागृत झाल्या —बरोबर केव्हाही जो पत्नीचा उपभोग घेतो, मात्र संकट आल्यावर तिचे रक्षण आणि पालन ईश्वर करील, असे म्हणतो आणि स्वतः मात्र सदैव भिवून राहतो, तो प्रमादी होय.

25. मन एकाग्र करावे, हाच एक आग्रह धरून जो सदैवभांग गांजा यांचे सेवन करतो, तो प्रमादी होय.

जिज्ञासूचे प्रमाद

26. आता जिज्ञासूकडून होणारे प्रमाद सावध चित्ताने ऐकावे.

आपला अधिकार नसतांना जो पारमार्थिक मोठेपणाचा आंव आणतो, तो प्रमादी होय.

27. वाईटवासना मनामध्ये उठताच जो स्वतःच मी ब्रह्मज्ञानी आहे, असे म्हणवून घेवून मातेसमान स्त्रियांचा पत्नीप्रमाणे उपभोग घेतो, तो प्रमादी होय.

28. अंगामध्ये क्षमता असूनही कधी ब्रह्मध्यान एकाग्रचित्ताने करीत नाही.

आणि 'मला अभिमान नाही' असे

दाखविण्यासाठी भिक्षा मागत फिरतो, तो प्रमादी आहे.

29. ईश्वर आपल्या सामर्थ्याने माझा उद्धार करेल, असे म्हणून जो दगडा प्रमाणे पडून राहातो, स्वतः प्रयत्न करीत नाही आणि इतर लोकांनाही दैव, नशीब, प्रारब्ध यांचाच उपदेश करीत असतो, तो प्रमादच आहे.

30. ज्याचे वैराग्य अति तिखट म्हणजे फारच कडक आहे, ज्याच्याशी त्याचे वरिष्ठ लोकही भीतभीतच बोलतात. तसेच शास्त्रातसुद्धा ज्याच्या कडक आचरणाविषयी आधार सांपडत नाही, तो प्रमादी आहे.

31. ज्याची क्षमा अत्यंत दुर्धर असते. दुर्जनांनी स्वतःसमोरच केलेला धर्मच्छल 'मी क्षमाशील' म्हणूनचुपचाप बगळ्या–

सारखा पहात राहतो. विरोध करीत नाही, तो प्रमादी आहे.

32. त्याची दया इतकी उतू जाते की, वाघाला गायीचा नैवेद्यदाखवितो. बायकोमुलांवर इतकी दया करतो की, तीमुळे परमार्थाकडे दुर्लक्ष होते, तो प्रमादी होय.

33. जो सतत असा अहंकार बाळगतो की, माझ्याशिवाय दीनदुबळ्यांचे प्रत्यक्ष ईश्वरसुद्धा रक्षण करण्यांस समर्थ नाही असे समजून, सर्वत्र ब्रह्मतत्व असूनही, त्याच्या आत्मखुणाही जो सोडून देतो, तो मनुष्य प्रमादी आहे.

34. आपण आत्मज्ञानी आहो, अशा थाटात, त्या ज्ञानाच्या बळावर समोरच्या दुःखी मनुष्याला त्याचे सांत्वन करतांना सांगतो की, 'उगाचच शोक, दुःख करू

नये, कारण शेवटी सर्वांना मरण आहे' असे म्हणणारा प्रमादी होय.

35. स्वप्रयत्न न करणारा, आळसामुळे केवळ गुरुकृपेवर विसंबून राहणारा व योग्यता न मिळविणारा– कधीकाळी साधुपुरुष भेटतांक्षणी, जो एकदम 'मनाचा निरोध कसा करावा?' हेच विचारतो तो प्रमादी आहे.

36. आपल्या शरीरावर जो प्रेम करतो आणि तोंडाने मात्र ब्रह्म निराकार आहे, असे बोलतो आणि जो बलपूर्वक मूर्तीपूजेचा उच्छेद करतो, तो प्रमादी आहे.

37. आपण जीवनमुक्त न होता, प्रपंच आणि परमार्थ दोन्ही साधावे, असे मुखाने म्हणतो, तो प्रमादी होय.

38. विवाह न करता रात्री मात्र स्वयंभोगघेतो आणि दिवसा जगाकडून ब्रह्मचारी म्हणवतो, तो प्रमादी आहे.

39. मी मोठे धर्मकार्य करतो असे जो सतत म्हणत असतो. पण अधर्मी लोकांना भिवून स्वतःच धर्माचरणाचा सोंग करतो, तो प्रमादी होय.

आणि आपल्याच धर्मबंधूत परस्पर द्वेष निर्माण करतो, तो प्रमादी होय.

40. केवळ गुरुवचनावर विश्वास ठेवतो आणि गुरूंच्या बोलण्यातून सांगावयाचे राहून गेलेले दुसऱ्यांचे चांगले गुणही जो दुराग्रहामुळे घेतनाही, तो प्रमादी होय.

मैत्रीपेक्षाही नाते मोठे आहे, असे जो मानतो, तो प्रमादी होय.

41. आपण मिळविलेल्या विद्येच्या अहंकाराने जो बडबडत असतो, आणि मूर्ख पण नीतिमान असलेल्याला आपल्या विद्याबलाने जो दोषी ठरवितो, तो प्रमादी आहे.

42. दृढ वैराग्य आणि ज्ञानाविषयी मनाने थोडे सुद्धा चिंतन न करता, जो सर्व धर्म हे वैदिक धर्मासमान आहेत, असे म्हणतो तो प्रमादी होय.

43. ब्रह्मज्ञानाची प्राप्ती झाल्यानंतर सुद्धा जो म्हणतो की, शूद्र वर्णाच्या व्यक्तीला ब्राह्मण जन्म मिळाल्यानंतरच मुक्ती मिळेल, असा स्वतःच्या उच्च

वर्णाचा अहंकार असलेला, तो प्रमादी होय.

44. आपला धर्म वेदानुसार असूनही तो सोडून द्यावयाचा आणि लोक ज्या धर्माला मानतात तो धर्म स्वीकारून आपण भूषण मानायचे, हा प्रमाद होय.

45. आपले नांव मोठे आहे या भरंवशावर एखाद्या पिसाट कुत्र्याप्रमाणे ज्याचे वागणे आहे.

आणि जिभेला अवडेल ते आणि समोर येईल ते भोजन जो, तो प्रमादी होय.

46. स्वतःची पत्नी असूनही जो दुसऱ्याच्या पत्नीकडे पहातो, तो प्रमादी होय.

मनामध्ये विरक्तीचा थोडासुद्धा अंश नसतांना जो स्वाभिमान सोडून देतो,

तो प्रमादी होय.

आणि मी सर्वव्यापक ब्रह्म आहे. असे लोकांना जो ओरडून सांगतो, तो प्रमादी होय.

47. आपल्या इंद्रियोंचलळे पुरवितो आणि इकडे प्राणायामाचे चाळे करतो आणि लोकांना श्रद्धा ठेवायला सांगून जो भोळ्या भाबड्यांना फसवितो, तो प्रमादी आहे.

48. शास्त्रातील ज्या शब्दांमुळे सत्त्व गुणांची वृद्धि होण्यास बळ मिळते, त्या वाक्यातील शब्दांचे अर्थ व्याकरणाच्या आधाराने विपरीत करून सांगतो, तो प्रमादी होय.

49. सर्व वेदशब्दांचा अर्थ कोणता— तर एक परमात्मा असे उत्तर द्यावयाचे आणि त्यात विण्मूत्रादि सारख्या

शब्दांचाही अंतर्भाव करावयाचा; हा प्रमाद आहे.

50. दुसऱ्याला वैराग्याची प्राप्ती व्हावी म्हणून त्याला शिळे अन्न जेवायला द्यायचे आणि आपण स्वतः सहनशीलता म्हणून भिंतीत चिणून घ्यावयाचे, हा एक प्रमाद आहे.

51. शास्त्राने समाधान होत नाही म्हणून परमार्थ साधत नाही. आणि पाहिजे असलेले विषयही मिळत नाहीत. आणि त्यामुळे आत्मघात करणे हीच मुक्ती आहे, असे मानणारा प्रमादी होय.

52. जो आवडीने परमार्थाचे निरूपण ऐकतो, योगाभ्यासाची आवड दाखवितो, पण प्रत्यक्षात मात्र निरूपण ऐकताना एकाग्रता करण्याऐवजी उगाचच काड्या मोडीत बसतो, तो प्रमादी आहे.

53. आपल्या देहाला कष्ट पडू नये म्हणून भक्तीलाच मुक्तीचे अत्यंत सोपे साधन मानतो, झोपून ध्यान करतो आणि ध्यान करता–करताच जो सुखाने झोपी जातो, तो एक प्रमाद आहे.

54. शम–दमादि साधण्यासाठी झोप धड घेत नाही आणि भूकेचा निरोध करून उपाशी राहतो. गुरुसेवेसाठी सुद्धा योग्य राहत नाही, तो एक प्रमाद आहे.

55. जो गुरुशिष्याच्या मनाचे दमन न करविता, शिष्याची कसून शारिरिक परीक्षा घेतो आणि ती घेतांना शिष्याला आवश्यक तेवढे अन्नपाणीही घेवू देत नाही. तो गुरुप्रमादीच मानावा लागेल

56. आपले सद्गुरु जेंव्हा वेदानुसार उपदेश करतात तेंव्हा मूर्ख साधक

त्यातून जड–चेतनाचा विवेक करीत नाही. उलट चमत्कारांची अपेक्षा करतो, तो एक प्रमाद आहे.

57. जो जडत्व, शून्यत्व, निद्रा व समाधी यांना साखेच समजून मोक्षाची उपेक्षा करतो तो पापाचा निधी समजावा.

58. कोणतेही मोठे संकट आले नसतांना किंवा आपत्तीचा काळ नसतांना जो जाणूनबुजून जातिभ्रष्ट होतो, तो प्रमादी होय.

59. केवळ कर्मकांडाचा आग्रह धरून नाम माहात्म्याला, नामाच्या शक्तीला केवळ खोटी स्तुती म्हणतो; आणि दुसरा, केवळ नामाचा आग्रह धरून आपले जे

वर्णाश्रमधर्माचा त्याग करतो, असे हे दोघेही प्रमादीच होत.

60. जो स्वतःला मोठा रसिक समजून विनोदाने आईची चेष्टा करतो आणि आपल्या विचित्रपणाने इतर लोकांना त्रास होईल असा वागतो, हे दोघेही प्रमादीच होत.

61. जो लोकांची संगती धरून तर राहतो पण त्यांचा द्वेषही करतो. बरे, एकांतात राहिला तर ध्यान करायलाहि बसत नाही, रुसून बसतो, नाहीतर पाय पसरून झोपतो, तो एक प्रमाद आहे.

62. प्राप्त झाालेले सुखाचे सर्व प्रकारचे भोग आवडीने भोगायचे आणि दुसऱ्याला मात्र, फळाची आशा धरू नये, म्हणून निष्काम साधन सांगायचे

व सकाम उपासना करणाऱ्यांची तोंड भरून निंदा करायची, तो प्रमादी आहे.

63. जो पोटातून अजिबात निरिच्छ नसतो, पण कोणत्या तरी लाभाच्या इच्छेने निरिच्छ हितकर्ता म्हणजे आप्त असल्याचे भासवितो, तो एक प्रमाद आहे.

भक्तीशिवाय अहं–ब्रह्मास्मिच्या केवळ गोष्टी करतो, तो प्रमादी होय.

64. अशाप्रकारे जिज्ञासूंचे अपराध मी विशद करून सांगितले.

आता साधनेतील होणाऱ्या चुका ऐका.

साधनेतील प्रमाद

65. गुरुवाक्य किंवा शास्त्रवाक्यातील मुख्य वाक्य कोणते, गौण वाक्य कोणते, हे लक्षात न घेता, जो दोन्ही वाक्ये

समान मानून त्यांचा समन्वय करण्याची इच्छा करतो, तो प्रमादी होय.

66. श्रुती आणि स्मृती यात जर परस्पर विरोध वाटला तर वेदवाक्यांचा संकोच करून म्हणजे वेदांना गौण ठरवून स्मृतीतील वाक्यांना प्रमाण समजणारा प्रमादी आहे.

वादाचे वेळी उत्तरपक्षापेक्षा पूर्वपक्षालाच योग्य समजतो, तो प्रमादी होय.

67. पूर्ण विषय श्रवण करण्यापूर्वीच थोडे ऐकून, त्यावरच आपल्या कुबुद्धीने शंका करणे प्रमाद आहे.

68. श्रद्धेने अनेक लोक तरले, आणि स्वतःकडूनही शास्त्रानुसार आचरण होत नाही, अशावेळी शास्त्र पाहून देखील जो रूढीलाच मानतो, तो प्रमाद होय.

69. तत्वमसि इ. चार वेदातील चार महावाक्यांनी अपरोक्षज्ञान होत नाही असे जो म्हणतो, तो प्रमाद होय.

मूळग्रंथावरील भाष्य न पाहता मूळ ग्रंथांवर टीका करतो, तो प्रमाद होय.

70. प्रत्यक्ष मूलग्रंथ समजून घेवूनही भाष्यकाराचे श्रुतिविरुद्ध लेखन प्रमाण मानणे, हा प्रमाद होय.

72. सारग्राही दृष्टीने सर्व धर्मातील जो उत्तम अंशांचे ग्रहण करतो, पण संकटाच्या आपत्काळी धर्मातील भांडण मात्र सोडवित नाही, तो प्रमाद होय.

73. ईश्वर जोपर्यत उपदेश करीत नाही, तोपर्यंत मुक्ती मिळणार नाही. असे म्हणून जो गुरूमध्ये जीवपणा आहे, असे मानतो, तो प्रमादी आहे.

74. भाषांतर सोपे आहे, असे म्हणून जो वेदांचे प्रयोजनच मानीत नाही, तो एक प्रमाद आहे.

संस्कृत विद्येचे जो रक्षण करीत नाही, तो प्रमादीच होय.

75. केवळ वेदग्रंथाचाच आग्रह धरून इतर भाषाग्रंथाची बळेच निंदा करतो, तो एक प्रमाद आहे.

साधुपुरुषाचा केवळ जातीवरून द्वेष करणारा तो प्रमादी आहे.

76. एकदा वेदांत ऐकून आपल्या देहाहंकारालाच आत्मा समजतो आणि ऐकलेल्या वेदांताची पुन्हा पुन्हा उजळणीही करीत नाही, तो एक प्रमाद आहे.

77. वेदांतश्रवण कसे करावे याचे शास्त्रात सांगितलेले नियम सोडून देवून वेदांताचे श्रवण करतो, तो एक प्रमाद आहे.

स्वतः प्रयत्न न करता फळाच्या प्राप्तीसाठी जो फार उतावीळ असतो, तो प्रमादी होय.

78. जीवाशिवांचे अद्वैत समजावून देताना द्वैतवाचक शब्दांच्या वाच्यार्थाचा आधार घ्यावा लागतो, पण समजावून घेताना मात्र लक्षणा करावी लागते. –असे असताना वाच्यार्थावरच भर देवून जीवेश्वरांचे द्वैतच स्थापन करतो. आणि तात्पर्याने समजणाऱ्या अर्थाला कल्पित समजतो, तो प्रमादी होय.

79. अशाप्रके श्रवणातील प्रमादातून थोडप्रमाद मी तुम्हांला सांगितले. आता मननप्रमाद सावध होउन ऐका.

मनन प्रमाद

80. प्रत्यक्ष, अनुमान, आप्तवचन, स्वयं आदि प्रमाणांतून ज्या ज्ञानासाठी जे प्रमाण आवश्यक ते न लावता, भलतेच प्रमाण लावणे, तो प्रमाद होय.

केलया समन्वयाचा जो कुतर्क करून सोक्म करतो, तोहि प्रमादी आहे.

81. कोणत्याही पदार्थाचे अस्तित्व मानल्याशिवाय त्या पदार्थाचा अभाव मानतां येत नाही. त्याप्रमाणे ईश्वराचे अस्तित्व मान्य केल्याशिवाय– त्याचा अभाव मानणे, न्यायसंगत म्हणजे

तर्कसंगत नाही. त्यामुळेईश्वराचा अभाव स्वीकारणारा प्रमादी होय.

तसेच, सर्व जाणणारा सर्वज्ञ कोणी असतो, हे जो मानीत नाही, म्हणजे ईश्वरालाही सर्वज्ञ जो मानीत नाही, तो प्रमादी होय.

82. ईश्वर जगाचे केवळ निमित्त कारण असून उपादानकारण त्याहून वेगळे आहे, असे द्वैत मानून अद्वैताचा सोक्म करतो, तो प्रमादी होय.

दुसऱ्याला श्रद्धाजड, मंदबुद्धिा आहे, असे म्हणणारा प्रमादी होय.

83. जी वस्तु प्रत्यक्ष दिसते, त्या ठिकाणी अनुमानाची अपेक्षा करतो, आणि जी वस्तु अनुमानानेचकळते तेथे मात्र प्रत्यक्षप्रमाणाची अपेक्ष करतो, तो प्रमादी होय.

84. प्रत्यक्ष–प्रमाणाने अल्प ज्ञान होते. अनुमान–प्रमाणाने सामान्याचे ज्ञान होते. शब्द–प्रमाणाने वस्तुविशेषाचे ज्ञान होते;

–असे असूनही शब्दानेज्ञेय पदार्थाचे विशेषज्ञान होत नाही, असे जो म्हणतो, तो प्रमादी होय.

85. अविद्या असो की अविद्येची निवृत्ती असो, ती प्रत्यक्षप्रमाणाने समजत नाही. शब्दाने सांगितल्याशिवाय अविद्ये संबंधी खरे काय ते कळत नाही. असे असूनही आप्तवचनरूपी शब्दप्रमाणापेक्षा प्रत्यक्षप्रमाण जो श्रेष्ठ मानतो, तो प्रमादी होय.

86. ईश्वर आणि जीव दोन्ही प्रत्यक्ष प्रमाणाने म्हणजे इंद्रियांनी गोचर नाहीत. तरी प्रत्यक्ष प्रमाणाच्या किंवा प्रत्यक्षावर आधारित अशा अनुमानाच्या आधाराने

जीव आणि ईश्वरात आग्रहाने भेद स्थापन करतो, तो प्रमादी होय.

87. अनुमानप्रमाणाने गोत्वादी जातीची म्हणजे सामान्याची सिद्धी होते. सामान्यत्व व जातित्व एकच आहेत. परंतु त्यातही अनुमानाने जो भेदस्थापू पहातो, तो प्रमादी होय.

88. जगन्मिथ्यतेविषयी सर्व शंकांचा परिहार करणारा एकमेव स्वप्नाचा दृष्टान्त आहे. तरी देखील आग्रहाने जगताला सत्य मानतो, तो प्रमादी होय.

89. याप्रमाणे मननातील प्रमाद आहेत, आता निदिध्यासनातील प्रमाद ऐकावे –

निदिध्यासन–प्रमाद

90. डोळ्यांमध्ये बोटं घातल्यावर डोळ्यांसमोर झगमग–झगमग दिसते, त्या दृश्यालाच जो आत्मा मानतो, तो प्रमादी होय.

91. श्वासोच्छ्वासा सोबत सोहं आणि हंसःअसा 'अजपाजप' मंत्र असतो. तेथे मंत्रा ऐवजी श्वासोच्छ्वासालाच मुख्य मानतो आणि जड असणाऱ्या वायूलाच अत्मा मानतो, तो प्रमादी होय.

92. परमात्मा सर्वांपासूनअलिप्त आहे, हे जाणूनही, जो स्वरूपाला विसरून, मीपणावर आरूढ होउन, हर्षविषादादी सुखदुःखादींचा भोग घेतो, तो प्रमादी होय.

93. ''समाधीच्या अवस्थेत आत्मा शुद्ध असतो पण व्युत्थानदशेत मात्र तो बद्ध

होतो'' असे सांगून सतत ध्यान करावे, असे म्हणणारा प्रमादी होय.

94. जगामध्ये एकाहून एक श्रेष्ठ लोक असतात, तेव्हा आपल्याला झाालेले ज्ञानच निःसंशय आहे कशावरून? असा संशय घेउनही, संशय झााल्यामुळे जो ध्यान करीत बसतो, तो प्रमादीच होय.

95. ध्यान करतांना खूपकष्ट होतात म्हणून जो थोडावेळ मनोरंजन व्हावे म्हणून चव्हाट्यावर बसून सारीपाट खेळतो, तो प्रमादी होय.

96. समाधी साधताना लय–विघ्न आले असता जो मनाला योग्य बोध करून आवरत नाही, समाधीतील विक्षेप दूरकरीत नाही, कषायविघ्न दूर करीत नाही, तो प्रमादी होय.

97. समाधीत रसास्वाद नांवाचे विघ्न म्हणजे आत्मानंदाची जाणीव उठली असता, जो हरिभक्ती करीत नाही, तो प्रमादी होय. आणि

मी ब्रह्म जाणले म्हणून आत्मतत्त्वाला देहाहंकारापर्यंत खाली आणतो, तोही प्रमादी होय.

98. समाधीत नाना विघ्ने उठतात म्हणून जो समाधीसाठी बसतच नाही, व्युत्थानातच राहतो व मन एकाग्र करण्याचा ज्याला त्रास वाटतो, तो प्रमादी होय.

99. मला गुरु किंवा संतसज्जन टोकतील, साधनेसंबधी विचारतील, म्हणून जो त्यांच्या समोरच येत नाही, आणि कोणाला साधनेतील अडचणी काही न विचारता मनाची व्यर्थ कुशंका करून घेतो, तो प्रमादी होय.

100. अभ्यास करतांना ज्याचे मन चंचल होते, साधना करताना आनंद मिळाला असतां ज्याला खूप झोप येते, तो समाधीतील पूर्णानंद तर प्राप्त करीत नाहीच, पण त्याखालचा कृत्रिमरीतीने मिळणारा सात्विक सोज्वळ आनंदही त्याला मिळत नाही, तो प्रमादी होय.

101. योगाची कोणतीही प्रक्रिया करो पण आवश्यक असलेले आत्मध्यान मात्र करीत नाही आणि त्यासंबंधी बोलत राहून केवळ उहापोह करण्यात आपले मन गुंतवणारा प्रमादी होय.

याप्रमाणे निदिध्यासनातील प्रमाद पाहिले. आता अविरक्त मुक्ताचे प्रमाद पाहू –

अविरक्त मुक्ताचे प्रमाद

101. आत्मज्ञानाने सुबुद्ध झालेला असूनसुद्धा विषयांचा उपभोग घ्यावा म्हणणारा प्रमादी होय.

103. ज्ञान झाल्यावरही जो ज्ञानाचीच उपेक्षा करतो आणि विषयांवर आसक्त असतो, तो प्रमादी होय.

104. विश्वामित्रांच्या तपोभंगाचे प्रमाण देत, ''माझे प्रारब्ध आहे'' असे म्हणून विषयांचा भोग घेत, तो प्रमादी होय.

105. ब्रह्मज्ञान होउनसुद्धा ''तीर्थ क्षेत्राच्या ठिकाणीच मृत्यू झाला तरच मुक्ती मिळते'' असे बळेच मनात धरून ठेवतो, तो प्रमादी होय.

106. तत् त्वम् असि या महावाक्यातील तिन्ही पदांचे मिळून जे पंधरा प्रतिबंध

आहेत ते देखील प्रमादांतच अन्तर्भूत होतात.

हे प्रतिबंध वेदान्तपदार्थोद्देशदीपिकेत यष्टी 13 मध्ये वर्णन केले आहेत–

....

महावाक्य-बोध होण्यात १६ प्रतिबंध

वेदान्तपदार्थोद्देशदीपिका २६१/१३

तत्पदार्थाचे ठिकाणी **पांच;** त्वंपदार्थाचे ठिकाणी **पांच;** असि-पदार्थाच्या ठिकाणीं **पांच** असे पंधरा प्रतिबंध आहेत. आणि सर्वाचा मिळून **एक** असे सोळा प्रतिबंध आहेत.

तत्पदवाच्यांश(२६४) जो ईश्वर त्याचें ज्ञान होण्याला पांच प्रतिबंध कारण आहेत. ते हे :-

१.**सगुण सायुज्याद्यपेक्षी भक्ति,**
२.**सशास्त्र व्यक्तिदार्ढ्य,**
३.**निर्गुणशक्त्यसंभव,**
४.**साविश्वास गुरुनरदर्शन,**
५.**मुक्तकर्तृत्वादि संकोच;**

ह्या पांचाही प्रतिबंधांच्या क्रमानें व्याख्या सांगतों.

१.सगुण सायुज्याद्यपेक्षी भक्ति

मुक्ति चार प्रकारच्या आहेत.
सलोकता- स्वर्गादि लोकांत जाणें.
समीपता- शिवविष्णूंच्या समीप राहणें.
सरूपता-चतुर्भुज/दशभुजादि रूपें होऊन राहणें.
सायुज्यता- उपास्योपासकांचें मिश्रण.

या मुक्तिसाठींच जी परमेश्वराची भक्ति, तो **सायुज्याद्यपेक्षी**(२६५)नामक प्रथम प्रतिबंध ह्मणावा.

२.सशास्त्र व्यक्तिदार्ढ्य

परमात्मा सगुण असून तो वैकुंठादि लोकांत राहतो आणि केव्हांच निर्गुणरूपी नाहीं व जीवाचें आणि त्याचें ऐक्यहि होणें शक्य नाहीं; अशा द्वैतवादांत श्रुतींचा समन्वय(२६६) आणि स्मृतींचा अविरोध करून[१] परमेश्वर एकदेशी व्यक्त आहे अशी जी दृढबुद्धि ठेवणें हा **सशास्त्रव्यक्तिदार्ढ्य**(२६७) नामक द्वितीय प्रतिबंध आहे.*(१.यावरील पूर्णप्रज्ञदर्शन नामक ब्रह्मसूत्रावरील मध्वभाष्य पहावे)*

३. निर्गुणशक्त्यसंभव

परमेश्वर जर निर्गुण असेल तर तो साकार जगताचा उत्पत्तिस्थितिलय-कर्ता होणार नाहीं या प्रमाणें तर्के करून परमेश्वरव्याप्तिहनन तो **निर्गुणशक्त्ययसंभव** २६९तृतीय प्रतिबंध होय.

४.साविश्वास गुरुनरदर्शन

परमेश्वरानें जर आपल्या जवळ येऊन सांगितलें नाहीं तर आपणास कधींही मुक्ति व्हावयाची नाहीं. गुरु हे केवळ शास्त्र पढून झालेले असतात, ह्मणून ते मनुष्य आहेत व त्यांचे ठायी विश्वास ठेवणें बरोबर नाही.[१]

(१. योगवासिष्ठांत केवळ शास्त्रानें किंवा केवळ गुरूनें मोक्ष प्राप्त होत नाही, या पूर्वार्ध श्लोकावरच मध्वानें गुरुचा निषेध केला आहे आणि याच श्लोकाच्या उत्तरार्धात गुरुपदेशपूर्वक शिष्यमननानें परमप्राप्ति बोलिली आहे, ती माध्व घेत नाहीत.)

आणि ईश्वरबोधावांचून कधींही मोक्ष होत नाही अशा प्रकारची जी दृढ बुद्धि तो **साविश्वास गुरुनरदर्शन**(२७०)

चतुर्थ प्रतिबंध ह्मणावा.

५.मुक्तकर्तृत्वादि संकोच

मुक्त जीवांना सर्वात्मत्व आणि सर्वज्ञत्व प्राप्त होऊनही जगत्कर्तृत्वादि सर्वत्र होत नाहींत तर मग काय अर्थ? अशा प्रकारची जी बुद्धि तो पांचवा **मुक्तकर्तृत्वादिसंकोच**[२७१] प्रतिबंध म्हणावा.

याप्रमाणें तत्पदार्थाचे[२७२] ठिकाणी जसे पांच प्रतिबंध सांगितले,त्याप्रमाणें त्वंपदवाच्य जो जीव तज्ज्ञानाचे ठिकाणींही पांच प्रतिबंध आहेत.

६. इहपरस्थूलसूक्ष्मविषयाशा,

७. देहव्याप्तिलक्षितशास्त्राभाव,

८. आत्मविषयक प्रमाणयुक्त्यभाव,

९. कर्मोपासनाप्रवृत्ति, आणि

१०. मोक्षस्थाभोक्तृसुखाभाव.

यांच्या क्रमानें व्याख्या सांगतोः -

(६) इहपरस्थूलसूक्ष्मविषयाशा

या लोकींचे रूपधनदारादि जे भोग त्यांच्या योगाने

धन्यता मानून त्यांचीच इच्छा करणें ती ***इहस्थूल विषयाशा.**[२७४]

स्वर्गांत रंभादिकांच्या प्राप्तीची जी इच्छा ती ***परस्थूल विषयाशा.**

मंत्रौषधिसिद्धिजन्य[२७५] दैविक भोगांची या लोकांत जी इच्छा ती ***इहसूक्ष्मविषयाशा.**[२७६]

आणि अहंग्रहोपासनेने[२७७] हिरण्यगर्भस्थ[२७८] सूक्ष्मात्माद्यानंदभोगेच्छा ती ***परसूक्ष्मविषयाशा.**

ह्या चारी आशा मिळून **कर्मकांड**[२८०]**प्रवर्तक** जीवांविषयी[२८१] वर सांगितलेला **प्रथम प्रतिबंध** ह्मणावा.

(७)देहव्याप्तिलक्षित[२८२]**शास्त्राभाव**

अहो, मनुष्यांचे देह काळे गोरे प्रत्यक्ष दिसतात मग ह्याहून जीवाविषयी शास्त्रांचे प्रमाण कशाला पाहिजे? अशाप्रकारची जी दृढबुद्धि तो जीवाविषयीं वर सांगितल्यापैकीं **दुसरा प्रतिबंध** ह्मणावा.

(या प्रतिबंधाचें निरूपण सर्वदर्शनसंग्रहांतील चार्वाकदर्शनानें चांगलें केलें आहे तें पहावें)

(८)आत्मविषयक प्रमाणयुक्त्यभाव[२८३]

आत्मा जर चेतन आहे. तर मग प्रत्यक्षादि[२८४] प्रमाणांचा नाश होईल आणि प्रमाणांचा नाश झाल्यामुळें आत्मा चेतन आहे अशा विषयी कोणी तादृश युक्तीही सांपडत नाही म्हणून आत्मा जड आहे ह्मणा किंवा चिज्जड आहे म्हणा असा जो **भाट्ट प्रभाकर** प्रभृतींचा सिद्धांत तो जीवस्थानीं वर सांगितलेला **तृतीय प्रतिबंध** म्हणावा.

(९) कर्मोपासना प्रवृत्ति[२८५]

मोक्ष कर्मउपासनाज्ञानानें होतो किंवा शुद्ध ज्ञानानें होतो अशा प्रकारचे जें संशयदार्ढ्य तो वरील जीवांचा **चतुर्थ प्रतिबंध** म्हणावा.

(१०) मोक्षस्थाभोक्तृसुखाभाव[२८६] -

मोक्षाचे ठिकाणीं अद्वैत असल्यामुळें भोक्ता कोणीच नाहीं म्हणून त्याला आनंदप्राप्तीही नाहीं कारण आनंदाला भोग्यत्व आहे असें चिंतन करून, अरेरे देवा, काय असें अद्वैतबंड ! असा प्रकारचा जो शोक तो

जीवाविषयी वर सांगितलेला **पंचम प्रतिबंध** होय........

जीवेश्वरऐक्यबोध करणारें जें असिपद[२८७] तदर्थ ब्रह्मज्ञानासही पांच प्रतिबंध आहेत ते सांगतोः-

११-ज्ञानानंतर्यान्तचिंता,

१२.मतबोधोपरम,

१३.ऐक्यतर्काभाव,

१४.जीवन्मुक्त्यभावपूर्वक विदेहपरोक्षता व

१५.अभेदस्थ भेद नित्यता.

यांच्या क्रमानें व्याख्याः-

(११) ज्ञानानन्तर्यान्तचिन्ता[२८८]

विदेहमुक्ति तीर्थांत मरण पावल्यानें होईल अथवा गुरुसंनिध शास्त्रसंनिध[२८९] मेल्याने होईल अशा प्रकारची जी विव्हलता तो ऐक्यबोधीं **प्रथम प्रतिबंध** म्हणावा.

(१२) मतबोधोपरम[२९०]

अद्वैतवाद्यांनी जसा श्रुतींचा समन्वयार्थ केला आहे तसाच द्वैत विशिष्टाद्वैतवाद्यांनींही स्वपक्षानुकूल केला आहे, अशाप्रमाणें जी अविश्वास-वृद्धि तो ब्रह्मबोधी

वरील **द्वितीय प्रतिबंध** म्हणावा.

(१३) ऐक्यतर्काभाव[२९१]

ईश्वराचे जीव होणें अथवा जीवाचें ईश्वर होणें कल्पांतीं तरी कसें संभवेल आणि संभवतें मानल्यास येथें कांहीं तर्क दिसत नाहीं असा दृढनिश्चय तो ऐक्यबोधीं वरील **तृतीय प्रतिबंध** म्हणावा.

(१४) जीवन्मुक्त्यभाव[२९२]**पूर्वक विदेहपरोक्षता**

अद्वैतज्ञानापासूनही[२९३] तूर्यगा नामक सातव्या भूमिकेवर गेल्यानंतर मेल्यावरच विदेह मुक्ति सांगितली आहे. मग ती कधीं ना कधीं[२९४] आपणाला होईलच. जीवन्मुक्तीचें काय करावयाचें आहे असा जो हठ तो ऐक्यबोधीं वरील **चतुर्थ प्रतिबंध** म्हणावा.

(१५) अभेदस्थ-भेदनित्यता[२९५]

आत्मा सर्वांचा साक्षी आहे आणि नित्यानंदरूप आहे तरी मैथुनादि सुख दृष्टीस पडतें म्हणून साक्षीभास्य द्वैतही नित्य आहे असा जो निश्चय तो वरील ऐक्यबोधी **पंचम प्रतिबंध** जाणावा.

१६.सविचारव्युत्थानसमुदाय

याप्रमाणें महावाक्याच्या प्रत्येक पदार्थाच्या ठिकाणी पांच पांच मिळून पंधरा आणि ''ग्रंथिभेद[२९६] झाल्यानंतरही प्रारब्धाच्या योगानें इच्छा होतात'' असा अंगीकार आहे,[१]

(१. या विषयी पंचदशीच्या चित्रदीप नामक षष्ठम प्रकरणांतील २६३ श्लोक पहावा-

ग्रन्थिभेदेऽपि संभाव्या इच्छा प्रारब्धदोषतः॥)

-म्हणून इच्छाव्युत्थानकालीं[२९८] हे सर्वच प्रतिबंध विचारशेषरूपानें[२९९] उठतात म्हणून पूर्ण महावाक्यार्थाचे ठायीं - **सविचारव्युत्थानसमुदाय** [३००] संज्ञक **सोळावा प्रतिबंध** आहे.

....

108. प्रारब्धानुसार कां होईना, सुखभोग मिळावे अशी आसक्ती नसावी. इच्छा नसताही सुखभोग भोगावेच लागले तर

त्याबद्दल खंत मानावी. हे तत्त्व जो विसरतो तो प्रमादी होय.

109. वरील प्रकारचे अविरक्त मुक्ताचे प्रमाद आपण पाहिलेत. – आता भक्तीत होणारे प्रमाद पाहू–

भक्तीतील प्रमाद

110. 'हे ईश्वरा, मी तुझाच असून अत्यंत दीन आहे.' परमेश्वरच माझे अज्ञान दूर करील, असे म्हणून जो आळशी नुसता बसून राहणारा प्रमादी आहे.

111. शिवाचा द्वेष करून जो विष्णूला भजतो. विष्णूची निंदा करून जो शिवाची भक्ती करतो. आणि–

जो साधुपुरुषापेक्षा देवाच्या प्रतिमेस वरिष्ठ मानतो, तो प्रमादी. होय.

112. सर्वांमध्ये ईश्वर आहे, असे म्हणून जो वाघासमोर उभा राहतो आणि माझे रक्षण करावे म्हणून ईश्वरालाच कष्ट देतो, तो प्रमादी. होय.

113. थोडासा साक्षात्कार झाला म्हणून जो त्यापलीकडील अनुभवांचे मार्ग दाखविणाऱ्या शास्त्रास मानीत नाही.

तसेच स्वतःहून भिन्न असणाऱ्यांना तुच्छ मानतो, तो प्रमादी. होय.

114. माझ्या ओळखीनें नारायण तुम्हाला तारून नेईल असे सांगून जो भोळ्याभाबड्या लोकांना फसवितो, तो प्रमादी होय.

115. ज्याप्रमाणे अर्जुन सख्यभक्तीमुळे श्रीकृष्णाने सांगितलेली गीता विसरला, त्याप्रमाणे ईश्वराच्या सख्यभक्तीच्या

नांवाने त्याची आज्ञा देखील मोडतो, तो प्रमादी होय.

116. ज्याप्रमाणे सत्यभामा गर्वोनसर्व विसरली होती त्याप्रमाणे, मला भगवंताचा साक्षत्कार झाला, असे म्हणून ऋषींच्या शास्त्रवचनांना जो मानित नाही, तो प्रमादी होय.

117. वात्सल्यभक्तीमुळे भगवान् देवकीचे पुत्र झाले, आणि तिची सहा मुले आणून दिली. या भरंवशावर 'मी वात्सल्यभक्ती करतो माझीही कामना पूर्ण कर' अशी देवाजवळ याचना करतो, तो प्रमादी होय.

118. वात्सल्यभक्तीत आज्ञा मोडल्या गेल्यामुळे देवाकडे जे गुरुत्वाचे मोठेपण असते तेचतुटून जाते. त्यामुळे देव– भक्तांची मूलभूत असलेली आत्मैक्याची

गाठविघटन पावते. म्हणून असे करणारा प्रमादी होय.

119. विरोधभक्ती करणाऱ्या रावणाला मुक्ती देणारा श्रीराम मिळाला म्हणून –रावणाप्रमाणे विरोध भक्ती करावी म्हणून स्वतःमध्ये सामर्थ्य नसतांनासुद्धा ईश्वराचा द्वेष करतो, तो प्रमाद होय.

120. जो निर्गुणाविषयी संशयी असतो आणि ब्रह्मज्ञानामुळे सगुण साकाराची भक्तीही गमावून बसतो. दोन्ही गमावल्यामुळे ज्याचे अन्तःकरण सदा खिन्न असते, तो प्रमादी होय.

121. माधुर्यभक्ती करताना जो मनात गोपिकादिविषयी सवतीमत्सर वाढवतो, आणि– स्त्रीच्या पतिप्रेंमात शारीरिक प्रेमाशिवाय असलेली ओढ म्हणजे

आत्यन्तिक परमोच्च उत्कटता सोडून देवून, देवाची योजना व्यावहारिक मैथुनामध्ये करतो, तो प्रमादी होय.

122. पुनः तसे करून लोकांतही सांगत सुटतो. आत्यंतिक प्रेमाची आवडी म्हणजे अशरीरी प्रेमातील उत्कटता कशी जोपासावी, हे ज्याला कळत नाही, तो प्रमादी होय.

123. सर्व प्रमादांमध्ये सर्वात मोठा प्रमाद म्हणजे जे जे तो करतो ते ते सर्व लोकांना सांगतों आणि स्वतःकडे मोठ्या कर्तृत्वाचा आव आणतो, तो संसारबंधनात अडकलेला महाप्रमादी होय.

124. अशाप्रकारे अनंतप्रकारचे, पुष्कळ प्रमाद या जगात आहेत. ते सांगतांना

हजार मुखांच्या सहस्रफणीला सुद्धा मौन पडेल.

125. तथापि या प्रमादांसारखे आणखी इतर प्रमाद ओळखावे व चतुर लोकांनी सावध व्हावे म्हणून मी वरील प्रमाद थोडक्यात सांगितले.

126. हे कृपाळे, विश्वमाते, ज्ञानेश्वर जननीये, प्रमादसमुद्रात सांपडलेल्या मला हात धरून बाहेर काढ.

श्रीज्ञानेश्वर माय माउली।
तियेची वंदुनी युगलपाउली।
कविताकुसुममाळ अर्पिली।
चरणी सुप्रेमे।। 127.

हरिःओम् तत्सत् श्रीमत्सद्गुरु ज्ञानेश्वर
कृपाप्रसादे ओवीछंदबद्धेकतिपयप्रमादनिरूपणं
नाम प्रमादकल्लोळः संपूर्णः।।
।।श्रीसद्गुरुज्ञानेश्वरमहाराजार्पणमस्तु।।
।। शुभं भवतु।।

॥ श्रीमत् सद्गुरुज्ञानेश्वरमाउली समर्थ ॥

प्रमाद-कल्लोळ

जय जय सद्गुरो करुणाघना । जय जय सद्गुरो विश्वभूषणा ।
जय जय सद्गुरो कल्याणनिधाना । आळंदीपते ॥१॥
तुमचियेनी सकळिक । होआवी वैरियांची ओळख ।
जेणे नये प्रमाददुःख । पुढतपुढती ॥२॥
तया प्रमादांचें निरूपण । त्यागार्थ तुमचे कृपेकरून । तुम्ही
बोलविल्या मी बोला । येथें न्यूनपूर्ण क्षमा करोत साधू ॥३॥
सर्व प्रमादांची भूमिका । जे विश्वपुष्पा कोमल कलिका ।
जियेचिया सत्ता जगन्नायका । कुलवधु होंणआले पै ॥४॥
शुद्ध बोधावांचोनी । जियेचिया निरसनीं ।
समर्थ नाहीं त्रिभुवनीं । ती अविद्या बोलिजे ॥५॥
स्वस्वरूपाचा विसरू । आणि देखणें विश्वाकारू ।
हा प्रमाद डगरू । मुख्य एकू ॥६॥
तियेते आश्रय करून । प्रमाद उठति कोट्यनुगुण ।
त्यांतील यथाशक्ति वर्णन । करूं सावधान सन्मित्रा ॥७॥
बद्ध मुमुक्षु दशें आंत । कालानुरोधें प्रमाद बहुत ।
वैराग्या वांचोनी होता मुक्त । प्रमाद तेथही सांपडती ॥८॥
(१) आधीं पुरुष बद्ध पामर । नाहीं जया शास्त्रसंस्कार ।
तये स्वसुखार्थ करितां लोकांसी वैर । प्रमाद बोलिजे ॥९॥
विषयी पुरुषासी प्रमाद । जे जे असती विशद ।
तेही ऐकावें सावध । होऊनी श्रोतीं ॥१०॥

(२) काम होता उत्पन्न । स्त्रियेसी भोगी आवडी करून ।
(३)तिच्या पितयावरी सोपी तिचेपालन । प्रमाद जाण तो एक११
(४) धन मिळवावयासाठीं । स्वव्याधीवरीही नेदी दृष्टि ।
तेथ पुत्रादिकांची कायसी गोष्टी । हा प्रमाद बोलिजे ॥१२॥
(५) पोसी बायकोचे भाऊ । मायबापासी न घाली जेऊं ।
तेथची मुख्य संभवू । प्रमादाचा ॥१३॥
एवं मूर्ख विषयीचे प्रमाद । आतां **जाणता विषयी** जो प्रसिद्ध ।
तयाचेही असती प्रमाद । नानापरी ॥१४॥
(६) श्रद्धा ठेविली मार्गावरी । म्हणोनी श्रुतिही अव्हेरी ।
मंत्रदात्याचे पाय धरी । प्रमाद तो ॥१५॥
(७) कुळीं चालत आलें शिवभजन । पोरांचा नायटा गेला म्हणोन।
नाडा गळ खेळे आपण । प्रमाद तो ॥१६॥
(८) आपण करी एकादशी । तान्हे बाळ आक्रंदिता मायेपाशी ।
दूध न पिऊं दे तयासी । प्रमाद तो ॥१७॥
(९) न पहावें साधूंचे दोषगुण । म्हणोनी तयाचें मानी वचन ।
(१०) वेदविपरीतही करी श्रवण । प्रमाद तो ॥१८॥
(११) आपुले विरुद्ध वर्तन । ये विषयीं शास्त्र देखतां जाण ।
वडील रूढीचें सांगणें प्रमाण । प्रमादची ॥१९॥
(१२) आपली माय कजाग बहुत । स्वपत्नीते व्यर्थ गांजत ।
तरी मातृभक्तीं न बोलणें किंचित् । प्रमादचि ॥२०॥
(१३) माझी आज्ञा पाळावी म्हणोन ।
देव दर्शनादि वर्जी स्त्रिये कारण ।

(१४) उगाचि निंदी पराकारण । प्रमादी तो ॥२१॥
(१५) वैराग्य नसोनिया पूर्ण ।
अतिथिसत्कारें करवी कुटुंबा लंघन ।
(१६) साधुत्वाचा इच्छी मान । प्रमाद तो ॥२२॥
(१७) ब्रह्म जाणें तो ब्राह्मण । हेंचि वाक्य उच्चारोन ।
स्वदेहासची मानी ब्राह्मण । प्रमाद तो ॥२३॥
(१८) स्त्रियेसी भोगी उदयतां मदन । संकटी म्हणे ईश्वर करील
पालन । आपण राहे सर्वदा भिऊन । प्रमादी तो ॥२४॥
(१९) एकाग्र करावें मन । हाचि आग्रह धरून ।
भांग गांजा करी सेवन । प्रमादी तो ॥२५॥
जिज्ञासूचेही प्रमाद । श्रोतीं ऐकावे सावध ।
(२०) अनधिकार उड्डाण विशद । प्रमादची ॥२६॥
(२१) असद्वासना उठती मनीं । स्वयें म्हणवी मी ब्रह्मज्ञानी ।
(२२) भोगीं पत्नीसम देखे जननी । प्रमादी तो ॥२७॥
(२३) आंगीं सामर्थ्य असोन । न होंम्नी ब्रह्मध्यानींही निमग्न ।
निरभिमानमिषें करी भिक्षाटन । प्रमादी तो ॥२८॥
(२४) ईश्वर तारील आपुले शक्ति । म्हणोनी राहे शिलावृत्ति ।
(२५) प्रारब्ध उपदेशी लोकांप्रती । प्रमाद तो ॥२९॥
(२६) जयाचे वैराग्य अति तिखट । भीत भीत बोलती वरिष्ठ ।
शास्त्रहि वर्जी जयाची वाट । प्रमादी तो ॥३०॥
(२७) जयाची क्षमा दुर्धर । धर्मच्छल दुर्जन करिती समोर ।
बकासमान पाही वरवर । प्रमादी तो ॥३१॥

(२८) जयाची भूतदया बहुवस । गोनैवेद्य दावी व्याघ्रास ।
(२९) स्त्रीपुत्रदयेनें न करी परमार्थास । प्रमादी तो ॥३२॥
(३०) माझ्या वांचोनिया दीना । ईश्वरही नाहीं समर्थ रक्षणा ।
म्हणोनी सांडी आत्मखुणा । प्रमादी तो ॥३३॥
(३१) ब्रह्मज्ञानाचिया बळे करून । समोर पाहतां दुःखी दीन ।
म्हणे शोक करूं नये अवघिया आहे मरण । प्रमादी तो ॥३४॥
(३२) साधु भेटतांचि क्षणीं । मननिरोध पुसे प्रयत्नांवांचूनी ।
(३३) आळसी गुरुकृपाविश्वास धरोनी । प्रमादी तो ॥३५॥
(३४) देहावरी प्रीति धरोनी । निराकार बोले वदनीं ।
मूर्तिपुजा उच्छेदी बळे करूनी । प्रमादी तो ॥३६॥
(३५) सत्य न होतां जीवन्मुक्त । प्रपंच आणि परमार्थ ।
दोन्ही साधावें मुखें म्हणत । प्रमादी तो ॥३७॥
(३६) विवाह आपुला न करून । रात्री करी मुष्टिमैथुन ।
ब्रह्मचारी म्हणवी जगाकडून । प्रमादी तो ॥३८॥
(३७) धर्मकार्य करूं म्हणत । अधर्मी क्षेत्रपा भीत ।
(३८) द्वेष उपजवी धर्मबंधूंत । प्रमादी तो ॥३९॥
(३९) गुरुवचनविश्वास धरून । आग्रहें न घे पराचे गुण ।
(४०) नातें वरिष्ठ मानी मैत्रीहून । प्रमादी तो ॥४०॥
(४१) शब्दविद्या बोले बहुत । मूर्खअसतां नीतिमंत ।
विद्याबळें त्या दोष लावित । प्रमादी तो ॥४१॥
(४२) दृढ वैराग्य आणि ज्ञान । चित्तीं किमपि न विचारून ।
सर्व धर्म म्हणे वैदिका समान । प्रमादी तो ॥४२॥

(४३) ज्ञान झालियाही निश्चिति । म्हणे शूद्रा ब्राह्मणजन्म आलिया
मुक्ति । ऐसी ज्या वर्णाची अहंकृति । प्रमादी तो ॥४३॥
(४४) आपुला धर्म श्रुतिविहित । तो सांडोनिया यथार्थ ।
लोक मानिती त्या धर्मी भूषण मानित । प्रमादी तो ॥४४॥
(४५) नामप्रतापीं विश्वास धरून । वागे जेवीं पिसाट श्वान ।
(४६) जिभे आड पडे तें करी भोजन । प्रमादी तो ॥४५॥
(४७) परदारा देखे असोनि पत्नि । () स्वाभिमान सांडी विरक्ति नसोनी ।
(४८) सर्वव्यापित्व बोबलें जनीं । प्रमादी तो ॥४६॥
(४९) इंद्रियांचें पाळी लळे । प्राणायामाचे करी चाळे ।
(५०) श्रद्धा सांगोनि भोंदी भोळे । प्रमादी तो ॥४७॥ (य१५.६८)
(५१) जया शब्दार्थे करून । सत्व वाढे तो सांडोन ।
अर्थ फिरवी बकोनि व्याकरण । प्रमादी तो ॥४८॥
(५२) सर्व वेदशब्दाचा अर्थ । एक परमात्मा म्हणोनी त्वरित ।
विष्णूआदि शब्द समन्वयी त्यांत । प्रमादी तो ॥४९॥
(५३) दुसऱ्यांस वैराग्य व्हावें म्हणोन । तयास जेऊं घाली शिळें अन्न।
(५४) आपण भिंतींत राही चिणून । प्रमादी तो ॥५०॥
(५५) शास्त्रीं न होय समाधान । विषय न मिळती परिपूर्ण ।
(५६) आत्मघाते मुक्ति मानी म्हणोन। प्रमादी तो ॥५१॥
(५७) निरूपण ऐके धरोनि गोडी । योगाभ्यासाची दावी आवडी ।
बसतां उगाचि काड्या मोडी । प्रमादी तो ॥५२॥
(५८) देहास कष्ट न पडावे म्हणोन । भक्तीस म्हणे सोपें साधन ।
(५९) सुखानें निजे करितां ध्यान । प्रमादी तो ॥५३॥

(६०) शमदमाचिया कडसणी । झोंप भूक निरोधुनी ।
गुरुसेवे योग्य न राहे तनूनी । प्रमादी तो ॥५४॥
(६१) न दमविता शिष्याचें मन । दैहिक परीक्षा पाहे कसोन ।
घेऊं नेदी धड सलिलान्न । प्रमादी तो ॥५५॥
(६२) सद्गुरु बोलतां श्रुतिविहित । विवेक नेघे मूढाचें चित्त ।
चमत्काराते अवलंबीत । प्रमादी तो ॥५६॥
(६३) जडत्व आणि शून्यत्व बुद्धी समान म्हणे सुषुप्ति समाधी ।
मोक्ष उपेक्षी पापनिधी । प्रमादी तो ॥५७॥
(६४) आपत्कालावांचोनी नेटें । संकट नसतांही मोठा
जो जाणीवपणें जाति भ्रष्टे । प्रमादी तो ॥५८॥
(६५) कर्माचाचि आग्रह धरून। नाममाहात्म्य म्हणे स्तवन ।
(६६) जो नामाग्रहें त्यजी आश्रमवर्ण । ते दोघेहीं प्रमादी ॥५९॥
(६७) जो रसिक म्हणोनी आपणास । विनोदें हांसे जननीस ।
(६८) स्वाचरणें अन्या उपजवी त्रास । प्रमादी तो ॥६०॥
(६९) संघ द्वेषी संगती धरोनी । एकांतीं जातां न बैसे ध्यानीं ।
रूसे वा निजे पाय पसरोनी । प्रमादी तो ॥६१॥
(७०) एवं भोग भोगी आवडी करून । दुसऱ्यासी सांगे निष्काम
साधन । सकाम निंदी पसरोनि वदन । प्रमादी तो ॥६२॥
(७१) निःस्पृहता नसतां पोटीं । आप्तत्व मिरवी लाभासाठीं ।
(७२) भक्तीवीण करी ''ब्रह्मास्मि'' गोष्टी । प्रमादी तो ॥६३॥
एवं चिज्ञासूचे प्रमाद । बोलिले पै विशद ।
आतां **<u>साधनांतील प्रमाद</u>** । ऐकिजे श्रोतीं ॥६४॥

(७३) न पाहोनी मुख्य गौण। वाक्य मानी जो समान ।
इच्छी समन्वयकरण । प्रमादी तो ॥६५॥
(७४) विरोध असतां श्रुति स्मृति । संकोचूं पाहे वेदउक्ति ।
(७५) पूर्वपक्षीं धरी मति । प्रमादी तो ॥६६॥
(७६) श्रवणसिद्धांत न विलोकी आधी । किंचित् श्रवणाचिया
सिद्धि । शंका करी कुबुद्धि । प्रमादी तो ॥६७॥
(७७) श्रद्धेनें तरले जन । आपणाकडोनी न होय आचरण ।
म्हणोनी रुढी भजे शास्त्रही पाहोन । प्रमादी तो ॥६८॥
(७८) महावाक्यादिकान । होत ना म्हणे अपरोक्षज्ञान ।
मूळ वितर्की भाष्य न पाहोन । प्रमादी तो ॥६९॥
(७९) प्रत्यक्ष मूळ समजोन । श्रुतिविरुद्ध लेख।
भाष्यकाराचे मानी प्रमाण । प्रमादी तो ॥७०॥
(८०) सारग्राही दृष्टी करोन । सर्वांतील उत्तमांश घेवोन ।
आपत्कालीं न मोडे धर्मभांडण ! प्रमादी तो ॥७२॥
(८१) ईश्वरें उपदेशिल्यावीण । मुक्ति नाहीं उपपन्न ।
(८२) गुरूस भावी जीवपण । प्रमादी तो ॥७३॥
(८३) भाषांतर सुलभ म्हणोन । न मानी वेदाचें प्रयोजन ।
(८४) संस्कृतविद्येचें न करी रक्षण । प्रमादी तो ॥७४॥
(८५) वेदग्रंथाचा आग्रह धरून । भाषाग्रंथ निंदी बळें करून ।
(८६) साधूस द्वेषी जातीवरून । प्रमादी तो ॥७५॥
(८७) एक वेळ झालिया श्रुति । आत्मत्वें घे देहाहंकृति ।
(८८) न करी श्रवणाची आवृत्ति । प्रमादी तो ॥७६॥
(८९) उक्त नियम त्यजून । जो करी वेदांतश्रवण ।

(९०) फळीं उतावेळ प्रयत्नावीण । प्रमादी तो ॥७७॥
(९१) वाच्यार्थ घेवोनी चालत । जीवेश्वराचें स्थापी द्वैत ।
शब्दतात्पर्या म्हणे कल्पित । प्रमादी तो ॥७८॥
एवं श्रवणप्रमाद बहुत । त्यांतून सांगितलें किंचित् ।
आतां मननप्रमाद सावचित्त । ऐकिजे श्रोतीं ॥७९॥
(९२) जें प्रमाण लावावें जेथ । त्यावीण भलतेंची लावित ।
(९३) युक्त्याऽभासे समन्वय संकोचीत । प्रमादी तो ॥८०॥
(९४) अभाव न कळे भावज्ञानावीण ।
तथापि ईशाभाव धरी अंतःकरण ।
(९५) सर्वज्ञत्व न मानी कवणाकारण । प्रमादी तो ॥८१॥
(९६) ईश्वर निमित्त अन्य उपादान । ऐसेनि करी अद्वैतसंकोचन।
(९७)दुजिया श्रद्धाजड म्हणे आपण । गृहीत करोन प्रमादी तो ।
(९८) प्रत्यक्षयोग्य वस्तुच्या ठायीं । अनुमान लावोनिया पाही ।
प्रत्यक्ष योजी अनुमानयोग्य ठायीं । प्रमादी तो ॥८३॥
(९९) प्रत्यक्ष अत्यल्प दाखवीत । सामान्य अनुमान बोधत ।
तरी जो शब्द न मानी विशेषार्थ । प्रमादी तो ॥८४॥
(१००)अप्रत्यक्ष अविद्यानिवृत्ति । शब्दावांचोनी साधीनाऽनन्यप्रमिति।
तदपि म्हणें शब्दात् प्रत्यक्षप्रमा बलवती । प्रमादी तो ॥८५॥
(१०१) ईश्वर-जीव अप्रत्यक्ष दोन्ही । तेथ प्रत्यक्ष वा तदनुगुण-
अनुमानाश्रवोनी । भेद स्थापी आग्रह करोनी । प्रमादी तो॥८६
(१०२) सामान्य साधी अनुमान । आणि सामान्य जातित्वें अभिन्न।
तथापि भेद स्थापूं पाहे अनुमान । प्रमादी तो ॥८७॥

_मौलिक विचारमाला १९_

श्रीगुलाबरावमहाराजांचा परमार्थातील

अपराध-विचार

प्रमादकल्लोळ - अनुवाद

*** प्रा. डॉ. रंजना श्रीकांत चोपडे,**

एम.ए.पीएच.डी. पुसद...मो - ९४२२१६६५०६

रू. ५

अनमोल आहे. यात महाराजांनी बद्ध, सिद्ध, मुमुक्षु, ज्ञानी आणि भक्त या सर्वांच्या हातून अनवधानाने होणारे प्रमाद स्पष्ट केले आहेत. साधनेतील प्रमाद, श्रवण-प्रमाद, मनन-प्रमाद, निदिध्यासन-प्रमाद इ. लहानात लहानापासून तों तहत ज्ञानीभक्तापर्यंत सर्वांकडून होणारे अपराध विषद केले आहेत; यावरून महाराजांचा अधिकार केवढा मोठा असेल त्याची कल्पनाही करवत नाही.

श्रीतुकाराम महाराज ''आम्ही वैकुण्ठवासी । आलो याची कारणासी । बोलिले जे ऋषी । साच भावे वर्ताया'' असा आपला अधिकार सांगतात. – आणि महाराजही स्वतःचा अधिकार सांगताना स्वमंमव्यांश-सिद्धांत-तुषारात म्हणतात- **''मला साक्षात् देवर्षी नारदाचार्यांनी भक्तिस्थापनेसाठी पाठविले आहे. आणि त्यासाठी मी प्रत्येक कलियुगात येत असतो.''** या दोन्ही वचनांची साक्ष महाराजांच्या प्रत्येक ग्रंथावरून स्पष्ट होते. त्यांच्या अफाट साहित्य-विश्वात अवगाहन करण्याची योग्यता मला नाही; याची मला पूर्ण जाणीव आहे. तरी देखील या अल्प सेवेचा स्वीकार महाराज करोत, ही त्याचे चरणी मनोमन प्रार्थना !

_–डॉ. रंजना श्रीकांत चोपडे_

पुसद जुलै. २०१२

॥ अनधिकारचेष्टा ॥

'संत श्रीगुलाबराव महाराजांची जीवन-निष्ठा' हा प्रबंध डॉ.ना.गो. देशपांडे सरांच्या मार्गदर्शनाखाली लिहिताना मला महाराजांची सेवा घडली. नंतर डॉ.भैय्यासाहेब घटाटे व सौ.लक्ष्मीवहिनी यांच्या प्रोत्साहनाने 'गुलाबबोध प्रकाशित झाला.

नंतर, आजच्या नीतिमूल्यांच्या घसरणीच्या काळात गृहिणी होऊ पाहणाऱ्या तरुणींनाच नव्हे तर सर्वच महिलांना मार्गदर्शक असा श्रीमहाराजांचा बहुमोल ग्रंथ 'पतिव्रताचरितामृत' (सार्थ) याचे राष्ट्र सेविका समितीच्या आदरणीय प्रमिलाताई मेढे यांच्या हस्ते नागपुरातील शक्तिपीठात प्रकाशनही झाले. त्यामुळे माझा उत्साह वाढला व मी 'श्रीगुलाबराव महाराजांचे आरोग्यविचार' संकलित केले आणि त्यांना भैय्यासाहेबानी प्रकाशित केलेल्या ''मौलिक विचारमालेत'' स्थान मिळाले.

कांही दिवसापूर्वी 'प्रमादकल्लोळ' यावर चर्चा झाली. आज चालू असलेल्या परमार्थाच्या बाजारात आणि दुकानदारीच्या काळात, साधकाला परमार्थातील मौलिक मार्गदर्शन्हवे असल्यास त्यासाठी हा लहानसा प्रकरणग्रंथ

॥ श्रीगुलाबरावमहाराज : जीवनकार्य ॥

(इ. स. १८८१ ते १९१५)

''युक्तीने पटवून देण्याचा माझा बाणा आहे''

प्रज्ञाचक्षू श्रीगुलाबरावमहाराज म्हणजे विदर्भातील माधानचे गुलाब गुंडोजी मोहोड. चवथ्या महिन्यात नेत्रहीन, माधान-खेड्यातील जीवन, शिक्षणाचा अभाव आणि आयुष्य केवळ ३४ वर्षे ! अशी सर्वतः विपरीत परिस्थिती असूनही महाराजांनी केलेल्या ग्रंथलेखनरूप ज्ञानयज्ञाचे कार्य अजोड आहे.

श्रीमहाराजांची श्रीकृष्णाचे ठिकाणी माधुर्यभक्ती असल्यामुळे ते स्वतःला ज्ञानेश्वरकन्या आणि कृष्णपत्नी म्हणवीत.

श्रीमहाराजांनी ''श्रीज्ञानेश्वर मधुराद्वैत संप्रदाय'' प्रवृत्त केला.हा नाथसंप्रदाय असून उपास्यत्वेकरून वारकरी पंथाची शाखा आहे.

संतांची ज्ञानोत्तर पराभक्ती आणि शंकराचार्यांचा अद्वैत वेदान्त यांचा समन्वय करून शास्त्रीय खंडनमंडन पद्धतीने भक्तिशास्त्राची नवीन स्वरूपात मांडणी केली.

भगवंताचा सगुण विग्रह मिथ्या नसून सच्चिदानंदघन शुद्ध ब्रह्मस्वरूप आहे.तो ज्ञानानेही नाश पावत नाही, यासाठी अगदी नवीन शब्दयोजना सुचवून -

शंकराचार्यांच्या अद्वैतात 'अनध्यस्तविवर्त' या भक्ति-संकल्पनेचे नवे योगदान दिले.

जगातील सर्व धर्मांत आणि हिंदुसमाजातील विभिन्न घटकात परस्पर द्वेष वाढू नये म्हणून महाराजांनी समर्थ असा **सर्वधर्मसमन्वयाचा मूलगामी सिद्धान्त** जगापुढे मांडला. आणि आर्य-अनार्य, आर्य-दस्यु, आर्य-द्रविड, ब्राह्मण-ब्राह्मणेतर, उत्तर-दक्षिण, इत्यादि द्वेषभावनेला आणि त्यामुळे उत्पन्न झालेल्या असंतोषाला मूठमाती देण्यासाठी समन्वयरूपी प्रभावी हत्यार विचारवंतांच्या हाती दिले.

* शांकर अद्वैत आणि भक्तीचा पूर्ण समन्वय.
* भक्तिशास्त्राची निर्मिती.
* भक्तीच्या नव्या १६ प्रकारांची मांडणी.
* ज्ञान, उपासना आणि भक्तीतील भेदविवेचन.
* माधुर्यभक्तीवरील आक्षेपांचे निराकरण आणि तिच्या सर्वोच्चतेचे शास्त्रीय प्रतिपादन.
* नाममहात्म्य अर्थवाद आहे या आरोपाचे सविस्तर खंडन.
* योगी, ज्ञानी व भक्त यांच्यातील सूक्ष्म भेदांचे प्रतिपादन.
* समन्वयाच्या नऊ प्रकारांचे विवेचन.
* षड्दर्शने परस्परविरोधी नसून परस्परपूरक आहेत याची नवीन संदर्भात मांडणी.
* सांख्य सेश्वर आहे याची सप्रमाण सिद्धी.
* आधुनिक योग्यांच्या कुण्डलिनी-चक्रे-नाड्यांसंबंधी चुकीच्या संकल्पनांचे खंडन.

* योगदर्शनात अनेक नवीन प्रक्रियांची निर्मिती.
* स्वप्नातून परमार्थ प्राप्तीची प्रक्रिया.
* आन्तर् आणि बाह्य समाधीचे नवे मूलगामी विवेचन.
* पूर्वमीमांसेचे काही अंशी खंडन व उत्तरमीमांसेसाठी तिचा उपयोग.
* उत्क्रांतिवाद, अणुवाद, अज्ञेयवाद, संशयवाद वगैरे पाश्चात्य तत्त्वज्ञानांची भारतीय सिद्धांताशी तुलना आणि मूल्यमापन.
* नीतिशास्त्रातील युरोपियन मतांचे खंडन. त्यांचा भारतीय नीतीशी वेगळ्या रीतीने समन्वय आणि दैनंदिन सदाचाराचा उपदेश.
* पाश्चात्य आणि भारतीय मानसशास्त्रांशी तुलना.
* ॲलोपॅथी व आयुर्वेदाची तुलना आणि मानसायुर्वेदाची निर्मिती.
* **इस्लाम, ईसाई, पारशी, बौद्ध, जैन, वगैरे सर्व वैदिक धर्माच्या शाखा आहेत** या सिद्धान्ताचे प्रमाणपुरस्सर शास्त्रशुद्ध विवेचन.
* वर्णाश्रम व्यवस्थेचे मूल्यमापन.
* ब्राह्मण-ब्रह्मणेतरवाद आणि आर्य-अनार्य वादांसंबंधी तौलनिक विवेचन.
* बुवाबाजीचा दंभस्फोट.

* धर्मसंकर, धर्मसुधारणा आणि धर्मसमन्वय यातील भेद विवेचन.
* वेदांवर आणि पुराणांवर समन्वयात्मक सूत्रग्रंथांची रचना.
* प्राचीन आर्यांची विविध शास्त्रे आधुनिक विज्ञानाचे आणि तत्त्वज्ञानांचे मूळ स्त्रोत असल्याचे युक्तिसिद्ध प्रतिपादन.
* न्याय वैशेषिकातून प्राचीन आर्यांचे भौतिक विज्ञान कसे विकसित करावे, याचे मार्गदर्शन.
* मनोविज्ञान, काव्यशास्त्र, संगीत, आयुर्वेद वगैरे शास्त्रांची षड्दर्शनानुसार प्रस्तुती.
* इतिहास कोणी कसा लिहावा, आणि कोणत्या इतिहासावर विश्वास ठेवावा; याचे मार्गदर्शन.
* **''आर्य वंश नाही, आर्य बाहेरून आले नाहीत, शूद्र वर्ण हा आर्यांचाच भाग आहे''** या ऐतिहासिक सत्याचे मुद्देसूद प्रतिपादन : उत्तरधृवीय मताचा परामर्श.
* **''तीन हजार वर्षापूर्वी आर्य संस्कृती विश्वव्यापक होती''** या ऐतिहासिक सिद्धान्ताची पुनर्स्थापना.
* डार्विन, स्पेन्सर, ॲनीबेझंट वगैरेंच्या उत्क्रांतिवादाचे खंडन.
* सुधारणा आणि बहुमत यांचे संबंधी परखड विचार.
* शिक्षणासंबंधी मूलभूत विचार.
* प्राचीन व अर्वाचीन संगीताची तुलना, भातखंडेंचे खंडन व तात्त्विक प्रश्नांचा उहापोह.
* प्राचीन सूत्र कायम ठेवून नवीन साहित्यशास्त्राची निर्मिती.

* ''प्रक्षिप्त आणि भाषाभिन्नतेवरून लेखकभिन्नता'' हे आधुनिक संकेत संत-साहित्याला किंवा आर्ष-वाङ्मयाला लागू पडत नाहीत याचे स्वतःच्या उदाहरणावरून प्रतिपादन.
* कौटुंबिक व सामाजिक संबंधात प्रश्नोत्तर रूपाने मार्गदर्शन.
* मुलांसाठी उपदेश. * स्त्रीगीतांची निर्मिती.
* लोकगीतातून समाजप्रबोधन.
* नवीन १२३ मात्रावृत्तांची रचना.
* नवीन लघुलिपीची (सांकेतिकलिपी) निर्मिती.
* नवीन 'नावंग' भाषेची निर्मिती.
* नवीन व्याकरण सूत्रे.
* आत्मचरित्र * नाटक * १७ आख्यानांची रचना.
* खेळातून परमार्थप्राप्तीची प्रक्रिया : मोक्षपट.
* संस्कृत, हिंदी, मराठी, वऱ्हाडी व ब्रजभाषेत एकूण लहानमोठ्या १३९ ग्रंथांची रचना.
* पत्रे-११८ *अभंग-२०९९, *पदे-२२५२, *गीत-१२५०,
* श्लोक— १०००,
* ओव्या - २३०००, *एकूण पृष्ठे ६०००.

बालपणी नवव्या महिन्यात नेत्रहीन झालेल्या महाराजांच्या केवळ ३४ वर्षाच्या अल्पायुष्यात अनेक ज्ञानशाखांना कवेत घेणाऱ्या योगदानाचा विचार केला असता- अल्पवयात अजोड कार्य करणाऱ्या पूज्यपाद श्री आद्यशंकराचार्य व श्रीज्ञानेश्वर महाराज यांचीच आठवण येतेआणि भारतातील महर्षी भगवान् श्रीव्यासांच्या सर्वस्पर्शी ज्ञानपरंपरेचा स्त्रोत अखंड असल्याची जाणीव होते. ०००

This document was created with Win2PDF available at http://www.win2pdf.com.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.
This page will not be added after purchasing Win2PDF.